

Prosecuting Economic Sanctions as Crime against Humanity

(Type of Paper: Research Article)

Mohammadhadi Zakerhossein*

Abstract

Referral of the US sanctions situation by the government of Venezuela to the International Criminal Court poses the question of whether economic sanctions may fall within the ICC jurisdiction as crimes against humanity. It is the first time that the issue of sanctions is brought before an international criminal tribunal and therefore the response could not be found in the jurisprudence. Nevertheless, by analyzing the law and practice of the Court this article proves that the category of other inhumane acts as referred to in Paragraph K of Article 7 of the Rome Statute include those economic sanctions that cause great suffering and serious harm to the health of any civilian population, provided that are carried out in furtherance of a State policy against ordinary people. In establishing this proposal, the US sanctions against Iran is analyzed as a case.

Keywords

Rome Statute, Sanction, Human Rights, Right to Health, Inhumane Acts.

---

* Assistant Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Faculty of Law and Political Science, University of Tehran, Tehran, Iran. Email: mhzakerhossein@ut.ac.ir
Received: April 20, 2020 - Accepted: July 12, 2020

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International, which permits others to download this work, share it with others and Adapt the material for any purpose.

تعقیب تحریم‌های اقتصادی به عنوان جنایت علیه بشریت

(نوع مقاله: علمی - پژوهشی)

محمدهادی ذاکر حسین*

چکیده

ارجاع قضیه تحریم‌های آمریکا از سوی دولت ونزوئلا به دیوان کیفری بین‌المللی این سؤال را ایجاد کرده است که آیا می‌توان تحریم‌های اقتصادی را به عنوان جنایت علیه بشریت مشمول صلاحیت دیوان دانست یا خیر. از آنجا که این نخستین بار است که تعقیب تحریم‌ها به مثابه یک جرم بین‌المللی نزد محاکم کیفری جهانی مطرح می‌شود، پاسخ این پرسش را به صراحت در رویه قضایی نمی‌توان یافت. با این وجود این نوشتار با رجوع به اساسنامه رم در کنار رویه قضایی اثبات می‌کند که عنوان مجرمانه رفتارهای غیرانسانی مندرج در بند «ک» ماده ۷ اساسنامه رم آن دسته از تحریم‌های اقتصادی را که موجب ایجاد رنج یا آسیب جدی به سلامت شهروندان شود، شامل می‌شود، مشروط بر آنکه اعمال تحریم‌ها در راستای سیاست دولت تحریم‌کننده برای اقدام علیه جمعیت غیرنظامی جامعه هدف تحریم باشد. در اثبات این مدعا تحریم‌های آمریکا علیه ایران بررسی خواهد شد.

کلیدواژگان

اساسنامه رم، تحریم، حقوق بشر، حق بر سلامت، رفتارهای غیرانسانی.

* عضو هیأت علمی و استادیار دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، تهران، ایران.

Email: mhzakerhossein@ut.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۲/۰۱ - تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۴/۲۲

مقدمه

در فوریه ۲۰۲۰ «قضیه ونزوئلا» از سوی دولت این کشور به دفتر دادستان دیوان کیفری بین‌المللی (از این پس دیوان) ارجاع شد (ICC OTP, 21 February 2020). در این ارجاع دولت ونزوئلا از دادستان دیوان درخواست کرد تا نسبت به جرائم علیه بشریت واقع شده در قلمرو سرزمینی این کشور تحقیقات خود را آغاز کند (ICC OTP, 4 March 2020). بنابر اعلام دولت ونزوئلا این جرائم در نتیجه اعمال «تدابیر قهری غیرقانونی» آمریکا از رهگذر وضع تحریم‌های اقتصادی یکجانبه به وقوع پیوسته است. این نخستین بار در تاریخ نظام عدالت کیفری بین‌المللی است که تحریم‌های اقتصادی به‌عنوان رفتار سازنده جرائم علیه بشریت نزد محکمه کیفری مطرح می‌شود. در فرایند تدوین اساسنامه دیوان دولت کوبا پیشنهادی مبنی بر تعریف محاصره اقتصادی دائمی به‌عنوان مصداقی از جرائم علیه بشریت اقامه کرد (UN Diplomatic Conference, 1998: para. 80). لیکن این پیشنهاد مورد قبول و اقبال دولت‌های شرکت‌کننده در کنفرانس رم واقع نشد و اساسنامه دیوان در خصوص مسئله تحریم‌ها ساکت ماند. اما با وجود سکوت اساسنامه رم این سؤال قابل طرح است که آیا تحریم‌های اقتصادی می‌تواند رفتار سازنده جرائم داخل در صلاحیت دیوان را تشکیل دهد یا خیر. پاسخ‌دهی به این پرسش که ناظر بر قلمرو صلاحیت موضوعی دیوان است، هدف این نوشتار است. یافته‌های این پژوهش تنها در مورد قضیه ونزوئلا کاربرد ندارد، بلکه تمام جوامع مورد تحریم و از آن جمله ایران نیز می‌توانند از آن بهره ببرند. پیش از ابتکار عمل ونزوئلا، رئیس‌جمهور ایران در اسفند ۱۳۹۷ تحریم‌های پسابرجامی یکجانبه آمریکا را به‌عنوان جنایت علیه بشریت وصف کرده و خواهان تحت تعقیب کیفری قرار گرفتن طراحان و عاملان تحریم‌ها شده بود.^۱ با این حال این مطالبه به اقدام حقوقی تبدیل نشد. فرجامی که در پرتو یافته‌های این پژوهش می‌تواند تغییر کند. پدیده تحریم از ابعاد مختلفی قابل بررسی است، اما موضوع این نوشتار صرفاً بررسی آن از منظر حقوق کیفری بین‌المللی و پاسخ به این مسئله است که آیا تحریم‌های اقتصادی قابل رسیدن به آستانه جنایات بین‌المللی خواهد بود یا خیر. این مسئله‌ای است که در ادبیات حقوقی موجود چندان مورد توجه واقع نشده است. در خصوص یکجانبه‌گرایی در وضع تحریم‌ها^۲ و موازین حقوق بشری حاکم بر آن^۳، اندیشه‌هایی قلمی شده است؛ لیکن این تلاش‌ها

۱. دستور روحانی برای تهیه شکوائیه‌ای علیه بنیان تحریم‌های آمریکا، مشرق نیوز، قابل دسترس در: <https://www.mashregnews.ir/news/945147> دستور-روحانی-برای-تهیه-شکوائیه-ای-علیه-بنیان-تحریم-های-آمریکا

۲. در خصوص یکجانبه‌گرایی در تحریم‌ها ر.ک: ضیائی، ۱۳۹۴.

۳. برای مطالعه بیشتر در خصوص حقوق بشر و تحریم‌ها ر.ک: موسوی و جوکار، تحریم‌های یکجانبه آمریکا علیه ۱۳۹۳؛ فلاح اسدی، ۱۳۹۴.

اغلب منصرف به ارزیابی‌های حقوق بشری بوده و وارد حوزه عدالت کیفری و تعریف نقض‌های حقوق بشری ناشی از تحریم به‌مثابه یک جرم بین‌المللی نشده است.^۱ البته برخی نویسندگان حقوقی ایران با بررسی مسئله تحریم‌های اقتصادی این اندیشه را تقویت کرده‌اند که تحریم‌ها نمی‌تواند به‌مثابه جنایت علیه بشریت قلمداد شود.^۲ اندیشه‌ای که نوشتار حاضر ردیه‌ای بر آن خواهد بود. در راستای تقویت ادبیات حقوقی ناظر بر تحریم‌ها از منظر حقوق کیفری بین‌المللی در این نوشتار ابتدا گذار مختصری بر مفهوم و وضعیت حقوقی تحریم‌ها در نظام حقوق بین‌الملل به‌صورت عام صورت خواهد گرفت (۱) و آنگاه جنایت علیه بشریت بودن تحریم‌های اقتصادی از منظر عنصر مادی، معنوی و زمینه‌ای مورد بحث واقع خواهد شد (۲).

مفهوم و حکم‌شناسی تحریم اقتصادی

تحریم اقتصادی به معنای خاتمه بخشیدن به روابط تجاری و مالی از سوی یک دولت است (Hufbauer & Schott, 2007: 3). البته با ابزار تحریم می‌توان در پی تسری و تعمیم قطع روابط اقتصادی به اشخاص و دولت‌های ثالث از سوی دولت تحریم‌کننده نیز بود (Majlessi, 1999: 4). این مورد اخیر به همان تحریم‌های فراسرزمینی اشاره دارد. تحریم بسان ابزاری است که مقاصد گوناگونی برای آن متصور است، چنانکه از سوی مراجع مختلف و با اهداف گوناگون می‌تواند به‌کار گرفته شود (Farrall, 2007: 6). مهم‌ترین هدف و مقصدی که برای تحریم‌ها برشمرده‌اند، تغییر رفتار یا سیاست و خط‌مشی یک دولت و یا الزام آن به فعل یا ترک فعل معینی است (Llieva & Kokotovic, 2018: 201).

در ارزیابی قانونی بودن تحریم‌ها دو مسئله مطرح است که هر کدام نظام ارزشیابی خاص خود را دارد؛ یکی نفس وضع تحریم و (عدم) مشروعیت آن است و دیگری شیوه اجرای تحریم. این دو مسئله از یکدیگر منفک و مجزا هستند. در حقوق بین‌الملل وضع تحریم با ممنوعیت

۱. برخی نویسندگان تحریم‌های اقتصادی علیه دولت‌هایی مانند عراق و ایران را نسل‌کشی نامیده‌اند. برای نمونه ر.ک: مقاله «ایو اوتنبرگ» در آوریل ۲۰۲۰ میلادی که تحریم‌ها در زمان کرونا را نسل‌کشی نامیده است (<https://www.counterpunch.org/2020/04/08/amid-plague-sanctions-are-genocide>) یا مقاله جوی گوردن در سال ۲۰۰۳ میلادی در مورد تحریم‌های عراق (۱- <https://reliefweb.int/report/iraq/sanctioned-genocide>) لیکن با توجه به مفاد و درون‌مایه این نوشتارها به‌نظر می‌رسد که تعبیر نسل‌کشی در اینجا بیشتر جنبه برجسته‌سازی رسانه‌ای دارد تا استعمال یک واژه حقوقی در معنای اصطلاحی و تخصصی خود؛ به‌خصوص آنکه این یادداشت‌ها فاقد هر گونه استدلال و استناد حقوقی است. البته از حیث مادی میان نسل‌کشی و جرائم علیه بشریت همپوشانی قابل توجهی وجود دارد، با این حال وجود قصد خاص نابودسازی فیزیکی اعضای یک گروه موجب می‌شود که کمتر رفتار مجرمانه‌ای به این آستانه برسد.

۲. ر.ک: زمانی و همکاران، ۱۳۹۵.

مطلق روبه‌رو نیست. حتی از آنجا که تحریم می‌تواند به‌عنوان جایگزینی برای جنگ و اقدام نظامی به‌کار آید، مورد استقبال واقع شده است (Kondoch, 2001: 267). اما این عدم ممنوعیت ناظر بر تحریم‌های جمعی است. در نظم و نظام نوین بین‌المللی که مبتنی بر آموزه‌های «منشور ملل متحد» است، شورای امنیت سازمان ملل تنها مرجعی است که صلاحیت وضع تحریم‌های اقتصادی علیه دولت‌ها، گروه‌ها و افراد دارد. مبنای این اختیار ماده ۴۱ منشور است. براساس این ماده تحریم‌ها از ابزار مشروع شورای امنیت برای حفظ صلح و امنیت بین‌المللی است. از این منظر است که «تحریم‌های یکجانبه» به‌عنوان خروج از نظام مستقر بین‌المللی و برهم زدن نظم موجود آن قلمداد شده است (Llieva & Kokotovic, 2018: 204). تحریم‌های یکجانبه بیشتر با هدف تغییر رفتار و سیاست دولت دیگر وضع و اعمال می‌شود. این در حالی است که دولت‌ها به‌دلیل مساوی بودن در حاکمیت ملی فاقد این حق و اختیارند که سیاست‌ها و عملکردهای داخلی دولت‌های دیگر را که از شئون حاکمیتی و امور داخلی آنها محسوب می‌شود، از طریق اقدامات قهری مانند تحریم‌ها تغییر بدهند. از همین منظر مجمع عمومی سازمان ملل تأکید دارد که «تدابیر قهری و تقنین یکجانبه مغایر با حقوق بین‌الملل، حقوق بشردوستانه بین‌المللی، منشور سازمان ملل و هنجارها و اصول حاکم بر روابط مسالمت‌آمیز میان دولت‌هاست» (UNGA Res, 2020).

اما فارغ از منشأ وضع، مطلق تحریم‌ها در نحوه اعمال با محدودیت‌های حقوق بشری روبه‌رو هستند. بنابراین حتی تحریم‌های قانونی شورای امنیت که با هدف ملزم ساختن یک دولت به رعایت تعهدات حقوق بشری یا صیانت از صلح و امنیت بین‌المللی اعمال می‌شود، باید موازین حقوق بشر را در مقام اجرا رعایت کند. تحریم‌های شورای امنیت در مواردی به‌عنوان ابزار مسئولیت‌خواهی نسبت به نقض‌های حقوق بشر و حقوق بشردوستانه به‌کار می‌رود (Nabti, 2015: 67). لیکن این ابزار حمایت از حقوق بشر خود نمی‌تواند به نقض این دسته از حقوق منجر شود. در فهم دوگانگی نظام ارزیابی وضع تحریم از یک سو و اجرای تحریم‌ها از سوی دیگر به تفکیک میان «حقوق توسل به زور»^۱ و «حقوق در جنگ»^۲ یا همان حقوق بشردوستانه می‌توان اشاره کرد که یکی ناظر بر آغاز جنگ و مشروعیت توسل به زور است و دیگری ناظر بر رفتارهای داخل در مخاصمات که در هر شرایطی و فارغ از قانونی بودن یا نبودن توسل به زور اولیه حاکم است. در مورد تحریم‌ها نیز محدودیت‌های حقوق بشری بر مطلق تحریم‌ها و فارغ از موجه بودن یا نبودن وضع آنها حکومت دارد.

براساس موازین حقوق بشر در طراحی تحریم‌ها لازم است تا یک «پنجره بشردوستانه»^۳

1. Jus ad bellum
2. Jus in bello
3. Humanitarian Window

تعبیه شود تا کالاهای ضروری برای بقای جامعه مورد هدف اعم از آذوقه و کالاهای درمانی و مانند آن مشمول تحریم‌ها نشوند. «دیوان بین‌المللی دادگستری» در دستور موقت خود در پرونده ایران علیه آمریکا در خصوص نقض عهدنامه مودت به‌واسطه وضع تحریم‌های پسابرجامی تأیید کرد که باید از وضع تحریم نسبت به واردات و خرید کالاهایی که برای نیازهای بشردوستانه مورد نیازند، مانند دارو و آذوقه و تجهیزات پزشکی اجتناب کرد، چراکه چنین تحریمی آسیب جدی و جبران‌ناپذیر به سلامت و حیات افراد وارد می‌کند (ICJ, 2018: 4).

همین ربط میان تحریم‌ها و حقوق بشر است که پای حقوق کیفری بین‌المللی را به این اقلیم می‌گشاید، مسئله‌ای است که تا امروز در مورد آن کمتر سخن گفته شده است. عدالت کیفری بین‌المللی درباره مشروعیت یا عدم مشروعیت وضع تحریم‌ها موضعی ندارد، لیکن در خصوص آثار تحریم‌های اقتصادی، ساکت نیست. رعایت حقوق بشر پاشنه آشیل نظام تحریم‌هاست (Majlessi, 1999: 106) که می‌تواند مشروعیت آن را هدف قرار دهد. بستن پنجره بشردوستانه در ساختمان و رژیم تحریم‌ها و تبدیل کردن تحریم به ابزاری برای آسیب زدن به شهروندان غیرنظامی و ستاندن حق ایشان مسئولیت کیفری واضعان تحریم را موجب می‌شود. این دسته از تحریم‌ها را می‌توان «تحریم اقتصادی کور» نامید، چراکه قاصدانه نسبت به پیامدهای غیرانسانی خود نابینا و بی‌تفاوت است. عدالت کیفری بین‌المللی آن‌گونه که در ادامه خواهد آمد، در برابر تحریم‌های کور چشمان خود را نمی‌بندد و کور نیست.

تحریم به‌مثابه جنایت علیه بشریت

در سیاهه جرائم بین‌المللی مجموعه‌ای از رفتارهای مجرمانه قابل شناسایی است که از آنها می‌توان به «گرسنگی دادن توده‌ای»^۱ تعبیر کرد. وجه اشتراک این جرائم محروم کردن جمعیت غیرنظامی از مایحتاج زندگی است (Conley & Waal, 2019: 702). رفتارهای مشمول این عنوان که ماهیتاً محروم کردن یک جمعیت از نیازهای بشردوستانه است، هم در زمان صلح و هم در زمانه جنگ می‌توانند واقع شوند و از این‌رو سازنده جرائم مختلفی اعم از نسل‌کشی، جرائم علیه بشریت و جرائم جنگی خواهند بود (Stahn, 2019: 112). «گرسنگی دادن به‌مثابه روش جنگی»، مهم‌ترین مصداق این دسته از رفتارهای تحریمی در زمان مداخلات مسلحانه است که به‌مثابه یک جرم جنگی قابل تعقیب است.^۲ در زمان صلح نیز از تحریم‌های اقتصادی به‌عنوان مهم‌ترین

1. Mass Starvation

باید توجه کرد هرچند در عنوان این مفهوم گرسنگی به‌کار رفته است، لیکن این مفهوم تنها منصرف به تحریم غذایی نیست، بلکه اینجا گرسنگی مجازاً به معنای هر چیزی است که برای ادامه حیات و بقا لازم باشد که از جمله آنها خدمات دارویی و درمانی است.

۲. ماده ۵۴ پروتکل الحاقی اول و ماده ۱۲ پروتکل الحاقی دوم.

مصدق گرسنگی دادن توده‌ای می‌توان یاد کرد که قابلیت رسیدن به آستانه جرائم علیه بشریت را دارد. در وضع تحریم‌ها هدف می‌تواند مجازات و اجبار یک ملت به تغییر دادن رفتار دولتمردان شأن بدون مداخله نظامی و تصرف سرزمینی باشد (Conley & Waal, 2019: 714). این تحریم‌های تنبیهی نوعاً به نقض حقوق بشر شهروندان جامعه هدف می‌انجامد. همین جاست که مقتضی وقوع جرائم علیه بشریت موجود می‌شود، چراکه به تعبیر قاضی «کائول» در رأی خود به‌هنگام صدور مجوز آغاز تحقیقات درباره قضیه کنیا جرائم علیه بشریت وضع شده‌اند تا از حقوق بشر افراد به‌واسطه بشر بودن و بهره‌مندی از کرامت انسانی حفاظت و صیانت کنند (ICC, Judge Kaul, 2010: para. 58). بنابراین تحریمی که این حقوق را نقض کند، می‌تواند به جنایت علیه بشریت تبدیل شده و با پاسخ عدالت کیفری بین‌المللی روبه‌رو شود.

جرائم علیه بشریت به مانند سایر جرائم بین‌المللی متشکل از دو عنصر مادی و زمینه‌ای است (ICC, 2006: para. 80). از این رو جنایت علیه بشریت پنداشتن تحریم‌ها نیازمند احراز و اثبات وجود این دو مؤلفه است که در ادامه بدان پرداخته خواهد شد.

۱. عنصر مادی

تحریم‌های اقتصادی در شمار رفتارهای سازنده جرائم علیه بشریت در ماده ۷ اساسنامه دیوان نیامده است. با این حال این سکوت نمی‌تواند در مقام نفی شناسایی تحریم‌های اقتصادی به‌عنوان رفتار سازنده جرائم علیه بشریت مورد استناد قرار بگیرد. اساسنامه رم به تعبیر دادرسان دیوان یک متن حقوقی زنده است (ICC, 2013: para. 77). این زنده بودن خود مقتضی تفسیر و انطباق‌پذیری در طول زمان است. نویسندگان اساسنامه رم از اینکه سند مؤسس یک محکمه دائمی به‌نحوی طراحی شود که در آینده پاسخگوی تحولات بیرونی نباشد، پرهیز داشتند. از این رو برخی از عناوین سازنده جرائم علیه بشریت در قالب عناوین کلی و مصداق‌پذیر بیان شده‌اند تا پذیرای مصادیقی باشند که به‌صراحت در نص اساسنامه به آنها اشاره نشده است. این کلی‌گویی و نامتعیین بودن دامنه و دایره یک عنوان مجرمانه همان چیزی است که برخی نویسندگان از آن به «ابهام خلاقانه»^۱ تعبیر کرده‌اند؛ ابهامی که دادرسان دیوان را در تعیین مصادیق یک مفهوم مجهز به تفسیر قضایی می‌کند (Hunt, 2004: 56). در میان رفتارهای سازنده جرائم علیه بشریت دو عنوان کلی بیش از سایر عناوین قابلیت انطباق با تحریم‌های اقتصادی را دارند؛ یکی جرم تعقیب و آزار و دیگر رفتارهای غیرانسانی.

۱. ۲. تعقیب و آزار^۱

از جمله رفتارهای سازنده جرائم علیه بشریت که می‌تواند با عنصر مادی تحریم‌های اقتصادی کور منطبق باشد، جرم تعقیب و آزار است. دولت ونزوئلا نیز در ارجاع قضیه تحریم‌ها به دیوان این عنوان مجرمانه را به‌عنوان مبنای صلاحیت دیوان نسبت به تحریم‌های آمریکا مورد استناد قرار داده است. جرم تعقیب و آزار را «جرم چتری»^۲ نام نهاده‌اند (ICTY, 2003: para. 38)، چراکه ذیل این عنوان مجرمانه مصادیق پرشماری قابل تعریف است. بنابر اساسنامه رم جرم تعقیب و آزار عبارت است از محروم‌سازی قاصدانه و شدید یک جمعیت غیرنظامی به‌دلیل هویت آن گروه یا جمعیت از حقوق بنیادین خود که مغایر با حقوق بین‌الملل باشد. بنابراین هر فعل یا ترک فعلی حتی با ماهیت قضایی یا اقتصادی که به نقض فاحش حقوق بنیادین یک گروه منتهی شود، ذیل این عنوان مجرمانه جای می‌گیرد (ICTY, 1997: para. 704). مصادیق حقوق بنیادین در اساسنامه رم مشخص نشده است. محاکم کیفری بین‌المللی نیز به رفتارهای مجرمانه‌ای که متضمن نقض یک حق هستند، بیشتر اشاره کرده‌اند تا به خود حق‌های نقض‌شده (Schabas, 2016: 196) که از آن جمله می‌توان به سوزاندن خانه‌ها (ICTY, 2 August 2001: para. 537) و مشاهده قتل نزدیکان و خویشان (ICC, 2012: para. 428) اشاره کرد. نابودی ابزار امرار معاش و از بین بردن آذوقه و منابع غذایی نیز از جمله این مصادیق است (ICTY, 26 February 2001: para. 205). بنابراین تحریم‌های اقتصادی نیز به‌دلیل محروم کردن یک جمعیت از حق بر دسترسی به مایحتاج زندگی مستعد طبقه‌بندی ذیل عنوان مجرمانه تعقیب و آزار هستند، چراکه تحریم می‌تواند جمعیت غیرنظامی را به‌صورت خاص از «حق بر غذا»^۳ و «حق بر سلامت»^۴ که از جمله حقوق بنیادین بشرند، محروم سازد. اما از منظر اساسنامه رم صرف تحریم جمعیت غیرنظامی نسبت به حقوق خود برای تحقق جرم تعقیب و آزار کافی نیست. در اینجا لازم است تا محروم‌سازی از حقوق با یکی دیگر از رفتارهای مجرمانه داخل در صلاحیت دیوان همراه شود. هرچند وجود این عنصر زمینه‌ای برای تشکیل جرم تعقیب و آزار در عرف بین‌الملل محل اختلاف است (Ambos, 2014: 105)، لیکن

1. Persecution

2. Umbrella Crime

۳. بنابر تعریف گزارشگر ویژه سازمان ملل در خصوص حق بر غذا این حق به معنای دسترسی منظم، دائمی و نامحدود، به‌صورت مستقیم یا از طریق خرید، به میزان کافی و بسنده از حیث کمی و کیفی به غذاست. ر.ک: <https://www.ohchr.org/en/issues/food/pages/foodindex.aspx>

۴. حق بر سلامت بنابر تعریف مشترک «سازمان بهداشت جهانی» و «شورای حقوق بشر سازمان ملل متحد» مفهوم عامی با مصادیق پر دامنه‌ای است که از آن جمله می‌توان به حق دسترسی به داروهای حیاتی، حق بهره‌مندی از بالاترین حد سلامت، حق دسترسی مساوی و به‌موقع به خدمات درمانی اشاره کرد. ر.ک: <https://www.ohchr.org/Documents/Publications/Factsheet31.pdf>

این قید در اساسنامه دیوان شرط شده است. از این رو رفتار تبعیض آمیز ناقض حقوق بنیادین یک گروه لزوماً باید با یکی دیگر از رفتارهای سازنده جرائم علیه بشریت مثل قتل و تجاوز یا با یکی دیگر از جرائم داخل در صلاحیت دیوان مانند جرائم جنگی یا نسل کشی همراه شود. به همین سبب است که به عنوان نمونه صرف قانون گذاری تبعیض آمیز شامل این جرم نمی شود (Stahn, 2019: 70). دلیل اشتراط پیوند میان نقض حقوق بشر با رفتارهای مجرمانه دیگر جلوگیری از جرم انگاری موسع همه رفتارهای تبعیض آمیز قلمداد شده است (Hebel & Robinson, 1999: 101). دیوان یک دادگاه حقوق بشری نیست که به همه نقض های حقوق بشر رسیدگی کند. بنابراین صرف تحریم و محروم سازی یک ملت یا گروه از حق دسترسی به غذا و دارو و درمان که از حقوق بنیادین بشری هستند، سازنده جرم تعقیب و آزار نیست، بلکه این رفتار باید یک بخش از مجموعه ای از رفتارهای مجرمانه مانند قتل و تجاوز باشد تا به مثابه جرم تعقیب و آزار قابل تعقیب گردد.

۲. ۱. سایر رفتارهای غیر انسانی

در میان رفتارهای سازنده جرائم علیه بشریت در دیوان یک عنوان به نحو استقلالی با تحریم های اقتصادی کور منطبق است و آن رفتارهای غیر انسانی موضوع بند «ک» ماده ۷ اساسنامه است. از نورمبرگ تا لاهه تمام دادگاه های کیفری بین المللی سایر رفتارهای غیر انسانی را به عنوان یکی از مصادیق جرائم علیه بشریت تحت تعقیب قرار داده اند. شعبه تجدیدنظر «دادگاه کیفری بین المللی برای یوگسلاوی سابق» این عنوان مجرمانه را به عنوان بخشی از عرف بین الملل شناسایی کرده است (ICTY, 2006: para. 315). این بند را «بند ته مانده»^۱ نامیده اند، چرا که این آزادی عمل را به دادرسان دیوان می دهد تا تمام رفتارهایی را که به صراحت ممنوع نشده اند، در صورت شدت مندی تحت تعقیب قرار دهند (Stahn, 2019: 72). البته یک رفتار نمی تواند هم مشمول عنوان سایر رفتارهای غیر انسانی شود و هم مشمول یکی دیگر از عناوین مصرح در ماده ۷ (ICC, 2008: para. 452). به بیان دیگر، تحقق تعدد معنوی در اینجا متصور نیست. سایر رفتارهای غیر انسانی از آن رو جرم انگاری شده است که امکان احصای تمام مصادیق جرائم علیه بشریت برای یک نهاد دائمی ممکن نبوده است. تلاش بیشتر برای ایجاد فهرست جامع و دقیق به معنای مقیدتر شدن و محدودیت بیشتر است (ICTY, 3 March 2000: para. 237). از این رو این عنوان کلی وارد اساسنامه دیوان شد تا به تعبیر «دادگاه کیفری بین المللی برای رواندا» فرصتی برای شانه خالی کردن از تعقیب جنایتها با استناد به فقدان نص ناظر بر ممنوعیتها در میان نباشد (ICTY, 14 January 2000: para. 563).

1. Residual Clause

رفتارهای غیرانسانی در بند «ک» اساسنامه رم از حیث ماهوی نقض‌های حقوق بشر هستند (Heanen, 2014: 342)، لیکن هر نقض حقوق بشری به آستانه این جرم نمی‌رسد (Stahn, 2019: 72). تعیین مصادیق این عنوان کلی باید محتاطانه صورت گیرد (ICC, 2012: para. 269). به همین سبب دو معیار عینی در تعیین مصادیق رفتارهای غیرانسانی موضوع بند «ک» در اساسنامه رم مشخص شده است؛ اول آنکه رفتار مذکور باید قاصدانه سبب تحمیل رنج شدید یا آسیب جدی به جسم، یا سلامت فیزیکی و روانی جمعیت غیرنظامی شود؛ دوم آنکه آن رفتار رنج‌آفرین و آسیب‌رسان باید دارای خصوصیت و سرشت مشابه^۱ با سایر رفتارهای سازنده جرائم علیه بشریت باشد. قانون «عناصر جرائم»^۲ دیوان آشکار می‌سازد که قید خصوصیت مشابه به ماهیت و شدت رفتار اشاره دارد. معیار شناسایی این تشابه نیز هریک از رفتارهای مورد اشاره واقع شده در ماده ۷ است (ICC, 2008: para. 448). در اینجا دکتترین «از همان جنس»^۳ حاکم است. براساس این قاعده لازم است تا شدت و ماهیت رفتاری که به جمعیت غیرنظامی آسیب یا رنج وارد می‌سازد، با شدت سایر رفتارهای غیرانسانی جرم‌انگاری شده در ماده ۷ قابل قیاس باشد (Bassiouni, 2011: 406). بنابراین در شناسایی مصادیق رفتارهای غیرانسانی سازنده جرائم علیه بشریت دو داوری باید احراز شود که هم ماهیت و هم آثار رفتار مورد ارزیابی قابل قیاس با سایر رفتارهای سازنده جرائم علیه بشریت باشند. رویه قضایی محاکم بین‌المللی، رفتارهای مختلفی را مصداق رفتارهای غیرانسانی سازنده جرائم علیه بشریت دانسته است. از جمله می‌توان به ازدواج اجباری که ناقض حق بر ازدواج آزادانه است (ICC, 23 March 2016: para. 87) یا ختنه اجباری مردان (ICC, 2012: para. 270) اشاره کرد. در این میان محروم‌سازی از غذا، بهداشت، مراقبت‌های درمانی و مایحتاج زندگی نیز از مصادیق رفتارهای غیرانسانی برشمرده شده است. در «پرونده دوچ»^۴ که اولین پرونده شکل‌گرفته در «شعب فوق‌العاده در دادگاه‌های کامبوج» است، از جمله اتهاماتی که به محکومیت متهم منتهی شد. ارتکاب جنایت علیه بشریت از رهگذر سایر رفتارهای غیرانسانی بود. دادگاه در این پرونده با بررسی رفتارهای مرتکب نسبت به تعداد پرشماری از زندانیان اعلام داشت که تحمیل شرایط خاص در زندان که به کمبود مواد غذایی و مراقبت‌های درمانی و بهداشتی ایشان انجامیده بود، یک رفتار غیرانسانی سازنده جرائم علیه بشریت است (ECCC, 2010: para. 372). بر همین سیاق تحریم‌های اقتصادی کور را نیز در پرتو آثار غیرانسانی که ایجاد می‌کنند، می‌توان واجد شرایط لازم برای رسیدن به آستانه رفتارهای غیرانسانی سازنده جرائم علیه بشریت

1. Similar Character
2. Elements of Crimes
3. Ejusdem generis
4. Duch case

قلمداد کرد. در خصوص شرط خصوصیت مشابه با سایر جنایات‌های بین‌المللی که برای تحقق عنوان سایر رفتارهای غیرانسانی لازم است، تحریم‌های اقتصادی را می‌توان با جرم تعقیب و آزار یا جرم آپارتاید که هر دو ماهیتاً محروم‌سازی یک گروه از حقوق بنیادین مانند حق دسترسی به دارو و درمان و خدمات پزشکی است، قابل قیاس دانست؛ رفتارهای مجرمانه‌ای که به مانند تحریم لزوماً دربردارندهٔ عنصر خشونت نیستند. از حیث شدت‌مندی نیز آشکار است که اعمال تحریم‌ها می‌تواند سبب ایجاد رنجش شدید یا آسیب جدی به سلامت روانی و فیزیکی جمعیت غیرنظامی جامعهٔ مورد تحریم شود. دادگاه کیفری بین‌المللی برای رواندا رفتارهایی که توانایی افراد برای اداره یک زندگی معمولی و سازنده را مخدوش می‌سازد مصداقی از تحمیل آسیب و رنج شدید قلمداد کرده است (ICTR, 1998: para. 502). با در نظر گرفتن این ضابطه می‌توان گفت که چنین آسیب و رنجی از طریق تحریم‌های همه‌جانبه حاصل می‌شود، چراکه تحریم با برهم زدن شیرازهٔ اقتصاد جامعه توان زندگی عادی و متعارف شهروندان آن را مخدوش می‌سازد و حتی فراتر از آن می‌تواند با محدود کردن دسترسی به دارو و درمان و سایر نیازمندی‌های بشردوستانه موجبات آسیب فیزیکی و روانی غیرنظامیان را فراهم کند. برای نمونه تحریم‌های پسابرجامی آمریکا علیه ایران از یک سو با تسبیب در کاهش ارزش ریال و جهش تورم و نابسامان کردن اوضاع اقتصاد موجبات ناتوانی مردم برای داشتن زندگی عادی و متعارف را رقم زده (ICJ, 2018: paras 30-35)، و از سوی دیگر، با کاهش دسترسی به دارو و خدمات درمانی به سلامت مردم ایران لطمه زده است. سازمان «دیدبان حقوق بشر» در گزارش خود در خصوص آثار سوء تحریم‌های آمریکا علیه ایران تصریح می‌کند که برخی از تجهیزات درمانی و پزشکی مانند آمبولانس‌های مجهز، ماسک‌های ویژه و تجهیزات استریل کردن جزء کالاها و اقلام تحریمی است (HRW, 6 April 2020). همچنین بنابر این گزارش دسترسی به دارو و خدمات درمانی غیرتحریمی مهیا نیست، چراکه تحریم‌های بانکی و فراسرزمینی آمریکا موجب شده است که ایران نتواند اقدام به خرید و واردات اقلام ضروری در حوزهٔ دارو و درمان کند. به تعبیر سازمان دیدبان حقوق بشر همین ناتوانی ناشی از تحریم‌های مالی و بانکی حق سلامت ایرانیان و دسترسی به داروهای اساسی را مورد تهدید جدی قرار داده است (HRW, 2019: 1). به عنوان نمونه، بانک پارسیان که از جمله بانک‌های تحریم شده است مهم‌ترین بانک عامل در تراکنشات مالی مرتبط با خرید تجهیزات درمانی و دارویی بوده است (WashingtonPost, 17 November 2018). بنابراین تحریم می‌تواند برای مردم عادی رنج و محنت و آسیب به سلامت به ارمغان آورد و همین ارمغان مقتضی تحقق عنصر مادی یک جرم بین‌المللی است.

۲. عنصر معنوی

بنابر مادهٔ ۷ اساسنامهٔ رم تحمیل رنج و وارد کردن آسیب جدی به سلامت جمعیت غیرنظامی

وقتی به آستانه رفتارهای غیرانسانی می‌رسد که قاصدانه باشد. در شناخت معنای قصد اصول و قواعد کلی ناظر بر عنصر معنوی مندرج در ماده ۳۰ اساسنامه رم مرجع است. قصدی بودن ایراد آسیب و تحمیل رنج در رفتارهای غیرانسانی متفاوت از معنای قصد مندرج در ماده ۳۰ اساسنامه نیست (ICC, 2008: para. 455). متعلق و موضوع قصد دو چیز است؛ یکی رفتار و دیگری نتیجه. پاراگراف دوم ماده ۳۰ اساسنامه در خصوص نتیجه و پیامدهای یک رفتار دو نوع قصد را به‌عنوان قصد کیفری سازنده جرم^۱، و آن جایی است که نتیجه مجرمانه اراده و قصد می‌شود و رفتاری برای حصول آن نتیجه مقصود و منظور به خدمت گرفته می‌شود؛ دوم «قصد غیرمستقیم» یا ضمنی یا قصد مستقیم درجه دوم^۲ این قصد برخاسته از آگاهی مرتکب از این واقعیت است که نتیجه مجرمانه در «زنجیره عادی حوادث»^۳ واقع خواهد شد. در واقع در جایی که هدف و مقصود اصلی امر دیگری است (برای نمونه در مورد تحریم‌ها تغییر رفتار دولت مورد تحریم)، لیکن آشکار است که در شرایط عادی رفتار اختیارشده (تحریم) آثار غیرانسانی نسبت به مردم عادی نیز به‌همراه خواهد داشت (نتیجه تبعی)، ارتکاب آن رفتار و همچنین عدم اقدام به مانع‌گذاری مؤثر در مسیر حصول نتایج آسیب‌رسان آن به معنای قصد و اراده کردن آن نتایج تبعی و ثانویه است که البته قصد و اراده‌ای مجرمانه محسوب می‌شود. قصد غیرمستقیم برخلاف قصد مستقیم مبتنی بر ضابطه شخصی نیست، بلکه قاعده‌ای عینی برای احراز آن حاکم است (Ambos, 2013: 276). این عینیت بدان معناست که در احراز قصد غیرمستقیم استعمال حالت ذهنی مرتکب و کشف اراده یا عدم اراده مرتکب ملاک نیست، بلکه به‌صورت عینی ارزیابی می‌شود که آیا در زمان ارتکاب جرم مشخص بوده است که نتیجه حاصله به‌صورت طبیعی بر رفتار مجرمانه ارتکاب‌یافته مترتب می‌شده است یا خیر. در این ارزیابی این دادگاه است که تعیین می‌کند که چه میزان از احتمال برای تحقق قصد مجرمانه کفایت می‌کند (Pigaroff & Robinson, 2016: 1123). آشکار است که صرف احتمال حصول یک نتیجه برای تحقق قصد مجرمانه کافی نیست (ICC, 2009: para. 363). هرچند حصول یقین نیز نیاز نیست و میزانی از احتمال کافی خواهد بود (ICC, 14 March 2012: para. 1012). در پرونده توماس لوبانگا دادرسان دیوان اعلام کردند که اگر مرتکب احتمال تحقق یک نتیجه مجرمانه را بدهد، اما برای دفع خطر احتمالی اقدامی نکند، گویی همان نتیجه را پذیرفته و قصد کرده است (ICC, 2007: para. 352). بنابراین در قصد غیرمستقیم آگاهی و علم از اینکه در جریان عادی امور و بدون دخالت یک عامل خارجی نتیجه مجرمانه به احتمال قوی حاصل خواهد شد، جایگزین قصد مستقیم آن نتیجه می‌شود (ICC, 2014: para. 778).

1. Dolus direct of first degree

2. Dolus directus of second degree

3. In the Ordinary Course of Events

در مورد قاصدانه بودن آسیب‌های ناشی از وضع و اعمال تحریم‌ها در جایی که آن آسیب و رنج به صورت مستقیم قصد نشده است، می‌توان استدلال کرد که تجربه جامعه جهانی در تحریم‌های چندجانبه و یکجانبه به خصوص در مورد تحریم‌های عراق در دهه نود میلادی و بعد از اشغال کویت توسط این کشور^۱ نشان داده است که پیامدهای غیرانسانی مترتب بر تحریم‌ها نتیجه طبیعی وضع تحریم‌های همه‌جانبه خواهد بود؛ پیامدهایی که در مسیر عادی حوادث حادث می‌شوند، مگر آنکه در این مسیر مانع‌گذاری مؤثری صورت بپذیرد. بنابراین همان‌طور که سازمان دیدبان حقوق بشر نیز در گزارش خود در خصوص آثار سوء تحریم‌های آمریکا بر سلامت مردم ایران می‌نویسد آسیب‌های ناشی از تحریم‌ها نباید شگفتی غیرمنتظره برای آمریکا باشد (7: HRW, 2019). علت آن است که این آسیب‌ها قابل پیش‌بینی بوده و پیش‌بینی نیز شده بودند. برای نمونه، در سال ۲۰۱۸ میلادی که تحریم‌های پسابرجامی وضع و اعمال شدند، گزارشی از سوی کنگره آمریکا تهیه شد که از پیامدهای منفی تحریم‌ها در خصوص حوزه سلامت و دارو خبر می‌داد (Katzman, 2018). بنابراین واضعان و طراحان تحریم از همان ابتدا از آثار رفتار خود مطلع بودند و با این اطلاع اقدام به تحریم کردند. از این رو وجود قصد غیرمستقیم و ضمنی سازنده رفتارهای غیرانسانی در اعمال تحریم‌ها نسبت به ایران محرز است. اما حتی اگر در وجود قصد ضمنی و آگاهی پیشینی واضعان و طراحان تحریم‌ها تردید وارد شود، نمی‌توان انکار کرد که بقای تحریم‌ها بعد از آگاهی از آثار غیرانسانی آن تحقق‌بخش قصد مجرمانه لازم برای تحقق جرم رفتارهای غیرانسانی است. عوارض تحریم امری پنهان نبوده و نیست. آشکار شدن این آسیب‌ها و عدم اقدام برای رفع آنها باز به معنای قصد کردن آن آسیب‌هاست. در مورد تحریم‌های ایران، برای نمونه، آمریکا نه تنها علی‌رغم اطلاع از شرایط سوء و آسیب‌رسان ایجادشده از سوی تحریم‌ها اقدام به رفع آنها نکرده، بلکه حتی در زمان همه‌گیری کرونا نیز تحریم‌ها را ادامه داده است. با شیوع کرونا برخی مقامات سازمان ملل تحریم‌کنندگان را به کاهش یا تعلیق تحریم در این دوران به دلیل اثر کاهنده آن بر توانمندی دولت ایران برای مقابله با بیماری کووید-۱۹ دعوت کردند.^۲ با این حال دولتمردان آمریکا با عدم اقدام و ترک فعل خود کماکان بقای شرایط موجود و تحقق آثار زیانبار آن را اراده کرده و مورد رضایت قرار داده‌اند؛ رضایتی که البته از منظر حقوق کیفری بین‌المللی مسئولیت‌آفرین است.

۱. برای آثار سوء تحریمی عراق ر.ک: Lutz Oette "A Decade of Sanctions against Iraq: Never Again! The End of Unlimited Sanctions in the Recent Practice of the UN Security Council", 13 *European Journal of International Law* 97 (2002)

2. <https://foreignpolicy.com/2020/03/24/un-coronavirus-cuba-iran-venezuela-north-korea-zimbabwe-sanctions-pandemic/>. And <https://foreignpolicy.com/2020/03/24/un-coronavirus-cuba-iran-venezuela-north-korea-zimbabwe-sanctions-pandemic/>.

۳. عنصر زمینه‌ای

جنایت علیه بشریت به مانند سایر جرائم بین‌المللی دارای عنصر زمینه‌ای است. بنابر ماده ۷ اساسنامه رم رفتارهای سازنده جرائم علیه بشریت باید بخشی از حمله سازمان‌یافته یا گسترده علیه جمعیت غیرنظامی باشند که در راستای یک خطمشی و سیاست دولتی یا سازمانی واقع می‌شوند. بنابر تصریح قانون عناصر جرائم مراد از حمله در اینجا لزوماً حمله و اقدام نظامی نیست، بلکه بنابر تعریف اساسنامه رم منظور سلسله و رشته‌ای از رفتارهای مجرمانه است که در راستای یک سیاست دولتی یا سازمانی جمعیت غیرنظامی را هدف قرار می‌دهد. این اقدامات و مجموعه رفتارها می‌تواند یا تکرار یک عمل مجرمانه واحد مثل قتل باشد یا رفتارهای مجرمانه متعدد و متفاوتی مانند قتل و تجاوز را در برگیرد (ICTR, 21 May 1999: para. 122). چنین حمله و اقدامی در این معنا باید یا گسترده باشد یا سازمان‌یافته و اجتماع هر دو لازم نیست. گستردگی مستلزم پرشمار بودن تعداد قربانیان یا وسعت حمله است (ICTY, 7 May 1997: para. 206). سازمان‌یافتگی هم بدان معناست که حمله مذکور با طراحی از پیش انجام‌گرفته و با قصد و برنامه قبلی صورت بگیرد. در واقع سازمان‌یافتگی به ناممکن بودن وقوع تصادفی رفتارهای مجرمانه اشاره دارد (ICTR, 2007: para 920). اما چالش‌برانگیزترین مؤلفه سازنده عنصر زمینه‌ای جرائم علیه بشریت عنصر سیاست دولتی یا سازمانی است. تا پیش از دیوان اقبالی به قبول عنصر خطمشی به‌عنوان یک شرط حتمی برای تحقق جرائم علیه بشریت نبود. شعبه تجدیدنظر دادگاه کیفری بین‌المللی برای یوگسلاوی در پرونده کوناراک بیان کرده بود که اساسنامه دادگاه یا عرف بین‌الملل مستلزم اثبات وجود یک طراحی یا خطمشی برای ارتکاب جرائم علیه بشریت نیست (ICTY, 12 June 2002: para. 98). با این حال اساسنامه رم نظر دیگری اتخاذ می‌کند و وجود چنین سیاست و خطمشی‌ای را در ورای جرائم علیه بشریت لازم می‌شمارد. بنابراین مادامی که احراز نشود ارتکاب رفتارهای مجرمانه در راستای یک خطمشی و سیاست دولتی یا سازمانی بوده است جنایت علیه بشریت از منظر اساسنامه دیوان محقق نیست. فلسفه وجودی قید خطمشی سازمانی یا دولتی آن است که رفتارهای انفرادی و پراکنده به‌عنوان جرائم علیه بشریت تحت تعقیب واقع نشوند (Luban, 2004: 90). در احراز یک خطمشی سازمانی یا دولتی لازم نیست که حتماً این سیاست و خطمشی به‌صورت رسمی و مدون و مکتوب ثبت شده باشد (ICTY, 7 May 1997: para. 653). وجود چنین سیاستی از رفتارها و شیوه اجرای آنها نیز قابل استنباط خواهد بود (ICTY, 7 May 1998: para 653). خطمشی و سیاست دولتی در اینجا هم می‌تواند یک سیاست فعال باشد (فعل) و هم منفعل (ترک فعل). از این رو یک دولت یا سازمان حتی با عدم اقدام و سکوت آگاهانه و قاصدانه در برابر جنایت می‌تواند مشوق و مروج ارتکاب جرم یا تداوم آن باشد (ICTY, 14 January 2000: paras. 554-5). این بدان معناست که در کشف یک سیاست جرم‌خیز در کنار کرده‌ها و گفته‌ها

باید ناکرده‌ها و ناگفته‌ها را نیز به ارزیابی نشست. این از مواردی است که بر دامن سکوت و بی‌اقدامی نیز مسئولیت می‌روید.

در شناسایی تحریم‌های اقتصادی کور به‌مثابه جنایت علیه بشریت علاوه بر لزوم احراز صدمه به سلامت و ایجاد رنج برای مردم عادی احراز عنصر زمینه‌ای سازنده جرائم علیه بشریت نیز لازم است. بنابراین باید احراز شود تحمیل آسیب و رنج ناشی از تحریم اقدامی سازمان‌یافته یا گسترده علیه یک جمعیت غیرنظامی و در راستای خطمشی دولت وضع‌کننده تحریم‌ها بوده است. از این منظر هرچند نمی‌توان برای تحریم‌ها حکم کلی صادر کرد، لیکن می‌توان حالت و وضعیتی را تصور کرد که تحریم‌ها در راستای یک سیاست دولتی مبنی بر آسیب زدن به جمعیت غیرنظامی جامعه مورد تحریم طراحی و اجرا شده باشد. تحریم‌های آمریکا علیه ایران نمونه خوبی است که این امکان را روشن می‌سازد.

ایران از دیرباز قربانی تحریم‌های یکجانبه آمریکا بوده است.^۱ این تحریم‌های سازمان‌یافته تنها علیه دولت ایران نیست، بلکه ایرانیان را نیز هدف قرار داده است. تحریم‌ها بخشی از استراتژی و راهبرد کلان آمریکا برای اجبار مردم عادی ایران به مطالبه و درخواست تغییر رفتار دولتمردان ایشان است (Human Rights Watch, 2019: 1). در این مسیر به تعبیر خود مقامات آمریکایی دردناک‌ترین تحریم‌ها (US, 21 May 2018) و همچنین بزرگ‌ترین تحریم‌های تاریخ آمریکا علیه دشمنانش (US, 23 January 2019) به کار گرفته شده است. وضع و اعمال این تحریم‌ها در راستای تلاش و راهبرد کلان آمریکا برای تغییر رفتار دولت ایران بوده است (US, 2 November 2018). خطمشی دولت آمریکا در اعمال تحریم‌های گسترده و سازمان‌یافته علیه مردم ایران آشکارا اعلام شده است. مقامات آمریکایی به‌صورت رسمی از «سیاست فشار حداکثری»^۲ پرده‌برداری کرده‌اند. این خطمشی تنها دولت ایران را هدف قرار نمی‌دهد، بلکه مردم عادی نیز هدف هستند. سازمان «دیدبان حقوق بشر» در گزارش خود درباره سیاست فشار حداکثری آمریکا علیه ایران تصریح می‌کند که تحریم‌های آمریکا و سیاست فشار حداکثری آن علیه ایران، مجازات جمعی و ناقض حقوق بشر ایرانیان است (HRW, 2019: 1). این یک گمانه و ادعا نیست، بلکه مقامات ارشد آمریکا نیز به‌صراحت عام‌الشمول بودن سیاست فشار حداکثری و هدف قرار دادن مردم ایران براساس آن را تأیید کرده‌اند. برای نمونه، وزیر امور خارجه آمریکا در مصاحبه‌ای در فوریه ۲۰۱۹ با اشاره به اینکه به‌واسطه تحریم‌ها اوضاع برای ایرانیان بدتر و سخت‌تر خواهد شد، تصریح کرد که آمریکا معتقد است که این سختی سبب می‌شود که ایرانیان برخیزند و دولت خود را مجبور کنند تا رفتارشان را تغییر بدهد (US, 13 February 2019). در جای دیگری وزیر خارجه آمریکا مایک پمپئو تأکید می‌کند که اگر ایران می‌خواهد مردمش غذا

۱. برای رژیم تحریمی آمریکا علیه ایران رک: سادات میدانی و خلیلی طریقه، ۱۳۹۷.

2. Maximum Pressure Policy.

بخورند باید به سخن آمریکا گوش فرا دهد.^۱ بنابراین سیاست دولت آمریکا آن است که مردم ایران چه با هدف تحریک و ترغیب به شورش علیه دولت و چه از باب مجازات به‌واسطه همراهی و عدم اقدام تحت فشار قرار بگیرند. تحریم‌ها نیز ابزاری است که به‌دلیل همان رنج‌آفرینی‌اش برای پیاده‌سازی این سیاست به‌کار گرفته شده است.

نتیجه‌گیری

اکنون پرسمان کانونی این پژوهش در پرتو یافته‌های آن قابل پاسخ‌دهی است. بنابر ادله‌ای که در این نوشتار اقامه شد، تحریم‌های اقتصادی کور، همه‌جانبه و فراگیر علیه یک ملت که موجبات محروم شدن ایشان از مایحتاج زندگی را سبب شود، براساس بند «ک» ماده ۷ اساسنامه رم به‌عنوان یک رفتار غیرانسانی سازنده جرائم علیه بشریت داخل در صلاحیت موضوعی دیوان بوده و از این حیث قابل تعقیب است.

وضع و اجرای غیرمسئولانه تحریم‌ها مسئولیت‌آفرین است. گزارشگر سابق سازمان ملل در خصوص آثار منفی تحریم‌ها بر حقوق بشر زمانی اعلام کرده بود که شهروندان جوامع تحت تحریم باید مشمول حمایت‌های مقرر در کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو باشند (UNHRC, 8 November 2018). آشکار است که موازین و حمایت‌های حقوق بشردوستانه منصرف به زمینه و زمانه مخصصات است، لیکن مقاصد و غایات حقوق بشردوستانه که همانا کاهش آلام و رنج‌های انسان است، می‌تواند در زمان صلح نیز مورد توجه و احترام باشد. این همان رویکردی است که دادرسان دیوان در رسیدگی به پرونده «ناتاگاندا» در تعمیم حمایت‌های حقوق بشردوستانه به قربانیان تجاوز در نیروهای خودی به‌کار بردند. از منظر ایشان فلسفه و غایت حقوق بشردوستانه کاهش از رنج‌های ناشی از تحریم است که شامل طرفین درگیری می‌شود (ICC, 2017, para. 48). از همین منظر تحریم‌های اقتصادی را می‌توان با اشغال یک سرزمین قابل قیاس دانست. همان‌طور که در زمان اشغال دولت اشغالگر موظف است تا تأمین غذا و ملزومات درمانی برای جمعیت غیرنظامی تحت اشغال و کنترل خود را تضمین کند،^۲ دولت تحریم‌کننده در زمان صلح نیز به‌دلیل ایجاد نوعی محاصره اقتصادی باید دسترسی شهروندان جامعه هدف به مایحتاج زندگی را تضمین کند؛ در غیر این صورت نسبت به آثار غیرانسانی ناشی از رفتار خود مسئول است. بنابراین هرچند نفس و مطلق تحریم‌ها جنایت علیه بشریت نیست، لیکن تحریم‌هایی که با ایجاد آسیب به سلامت شهروندان جامعه مورد تحریم آثار غیرانسانی رقم می‌زنند و این آثار از سوی دولت تحریم‌کننده فعل قصد می‌شود، به آستانه جنایت علیه بشریت خواهند رسید.

1. Newsweek, 11 September 2018, AVAILABLE AT: <https://www.newsweek.com/mike-pompeo-says-iran-must-listen-us-if-they-want-their-people-eat-1208465>.

۲. ماده ۵۰ کنوانسیون چهارم ژنو و ماده ۶۹ پروتکل الحاقی اول.

تعریف تحریم‌ها به مثابه جنایت علیه بشریت مستلزم گفتمان‌سازی است. حقوق کیفری بین‌المللی مدرن متمرکز بر جرائم خشن و خشونت‌های جمعی بوده است (4: 2019, GRC). از این رو تحریم‌ها که فاقد عنصر خشونت هستند، در تور توجهات جامعه بین‌المللی شکار نشده است. همین در حاشیه توجه ماندن بنا بر «دکترین تعقیب موضوعی» که از معیارهای برگزیدن جرائم جهت تعقیب بین‌المللی است، مقتضی در اولویت تعقیب قرار دادن تحریم‌های اقتصادی به آستانه جنایت علیه بشریت رسیده است.^۱ در همین زمینه گفتمان و هنجارسازی درباره جنایت علیه بشریت بودن تحریم‌ها و ارائه روایتی نو از ماهیت تحریم‌های اقتصادی لازم است. این امر بیش و پیش از هر کس باید از سوی جوامع قربانی تحریم صورت بگیرد. از این رو جامعه حقوقی و علمی ایران باید با قلمی کردن اندیشه اثبات‌کننده جرائم علیه بشریت بودن تحریم‌ها به ترویج این ایده کمک کند. این نوشتار گامی در این مسیر بوده است. تاریخ عدالت کیفری بین‌المللی حکایتگر آن است که مصادیق غیرمنصوص سایر رفتارهای غیرانسانی در پرتو هنجارسازی و ایجاد رویه قضایی به مرور منصوص شده‌اند؛ فرجامی که برای تحریم‌ها نیز متصور است.

این ایده‌پردازی و گفتمان‌سازی علمی خود می‌تواند زمینه لازم را برای کنشگری مؤثر عملی در مقابله و نبرد حقوقی با تحریم‌ها به‌عنوان یک سلاح مخرب در جنگ اقتصادی علیه ایران فراهم آورد. امکان جرم‌انگاری تحریم‌ها به‌عنوان رفتار سازنده جرائم علیه بشریت می‌تواند مسیر را برای تحت تعقیب قرار دادن طراحان، آمران و مجریان تحریم‌های کور اقتصادی علیه ملت ایران نزد دیوان کیفری بین‌المللی و پاسخگو کردن ایشان نسبت به رفتار مجرمانه خود فراهم سازد. برای این منظور در کنار ترویج گفتمانی، مستندسازی آثار غیرانسانی تحریم‌ها لازم و ضروری است. جنایت علیه بشریت بودن تحریم‌ها در مقام ثبوت نیاز به استدلال‌های حقوقی دارد، لیکن تثبیت آن در مقام اثبات نیازمند مستندات میدانی است تا آشکار شود در سلامت جامعه در اثر تحریم‌ها به خطر افتاده است. با مهیا شدن این مستندات دولت ایران می‌تواند به مانند ونزوئلا از ظرفیت دیوان بهره ببرد. هر چند ایران عضو دیوان نیست، لیکن با پذیرش موردی صلاحیت این دیوان می‌توان تحریم‌های آمریکا را مشمول ارزیابی مقدماتی دادستانی دیوان قرار داد. ایده‌ای که بسط آن در نوشتاری دیگر پی گرفته خواهد شد.

منابع

۱. فارسی

الف) کتاب‌ها

۱. اسدی، فلاح (۱۳۹۴)، *شورای امنیت سازمان ملل متحد: تحریم و حقوق بشر*، تهران: شهر دانش.

۱. برای مطالعه بیشتر در مورد دکترین تعقیب موضوعی ر.ک: ذاکر حسین، ۱۳۹۷.

۲. سادات میدانی، سید حسین؛ خلیلی طرقله، مهدی (۱۳۹۷)، *بایسته‌های حقوقی نظام تحریم ایالات متحده؛ تحریم ایران*، تهران: شهر دانش.
۳. ضیائی، سید یاسر (۱۳۹۴)، *مشروعیت تحریم‌های یکجانبه آمریکا علیه جمهوری اسلامی ایران از منظر حقوق بین‌الملل عمومی*، در امیرحسین رنجبریان و سید قاسم زمانی: *ایران و چالش‌های حقوقی بین‌المللی معاصر*، تهران: شهر دانش.

ب) مقالات

۴. ذاکر حسین، محمدهادی؛ (۱۳۹۷)، «نظریه تعقیب موضوعی به عنوان معیار سنجش شدت و اهمیت موضوع قابل تعقیب در دیوان کیفری بین‌المللی»، *مجله مطالعات حقوق جزا و جرم‌شناسی*، ص ۸۵-۱۰۶.
۵. زمانی، سید قاسم؛ فرحی، حسین؛ شهبازی، آرامش (۱۳۹۵)، «تحریم‌های یکجانبه علیه ایران از منظر حقوق بین‌الملل کیفری: جنایت علیه بشریت؟»، *مجله پژوهش‌های حقوق جزا و جرم‌شناسی*، ص ۷۸-۱۰۶.
۶. موسوی، سید فضل‌الله؛ جوکار، فضل‌الله (۱۳۹۳)، «تحریم‌های یکجانبه آمریکا علیه ایران: تناقض در گفتار و کردار و سیاست زدگی حقوق بشر»، *فصلنامه پژوهش حقوق عمومی*، ص ۱۷۳-۱۵۰.

۲. انگلیسی

A) Books

1. Ambos, Kai, (2014), *Treatise on International Criminal Law Volume II: The Crimes and Sentencing*, Oxford University Press.
2. ----- (2013), *Treatise on International Criminal Law Volume I: Foundations and General Part*, Oxford University Press.
3. Asadi, Fallah (2016), *UNSC: Sanctions and Human Rights*, Tehran, Shahre Danesh.
4. Bassiouni, Cherif (2011), *Crimes against Humanity: Historical Evolution and Contemporary Application*, Cambridge University Press.
5. Farrall, Jeremy (2007), *United Nations Sanctions and the Rule of Law*, Cambridge University Press.
6. GRC, Global Rights Compliance (2019), *The Crime of Starvation and Methods of Prosecution and Accountability*.
7. Heanen, Iris (2014), *Force & Marriage, The Criminalization of Forced Marriage*, Intersentia.
8. Hebel H. von and David Robinson (1999), *Crimes within the Jurisdiction of the Court*, in R. S. Lee (ed.) *The International Criminal Court: The Making of the Rome Statute*, Kluwer Law International.
9. Hufbauer, Gary; Geoffrey Schott and Elliott (2007), *Economic Sanctions*

Reconsidered, Peterson Institute for International Economics.

10. Kondoch, Boris (2001), *The Limits of Economic Sanctions under International Law: The Case of Iraq*, The Yearbook of International Peace Operations, 267-294.
11. Nabti, Najwa (2015), *Increasing the Cost of Rape: Using Targeted Sanctions to Deter Sexual Violence in Armed Conflict*, in Marossi, Ali, *Sanctions Under International Law*, Springer.
12. Pigaroff, Donald & Darryl Robinson (2016), *Article 30*, in Otto Triffterer and Kai Ambos (eds), *The Rome Statute of the International Criminal Court: A Commentary*, C.H. Beck, Hart Nomos.
13. Sadat Meydani, Hossein, and Mahdi Khalili (2019), *Legal Principles of the US Sanctions: Iran Sanctions*, Tehran, Tehran, Shahre Danesh (In Persian).
14. Schabas, William (2016). *A Commentary on the Rome Statute*, Oxford University Press.
15. Simma, Bruno and Daniel-Erasmus Khan, Georg Nolte (2012), *The Charter of the United Nations: A Commentary, Volume II*, Oxford University Press.
16. Stahn, Carsten (2019), *A critical Introduction to International Criminal Law*, Cambridge University Press.
17. Ziaie, Yaser, Legitimacy of US Unilateral Sanctions against Iran, in Ranjbaraian and Zamani (Eds) (2017), *Iran and Challenges of Contemporary International Law*, Tehran, Shahre Danesh (In Persian).

B) Articles

18. Conley Bridget and Alex de Wall (2019), "The Purposes of Starvation Historical and Contemporary Use", *Journal of International Criminal Justice* 17, pp. 699-722.
19. Hudson, Andrew (2007), "Not a Great Asset: The UN Security Council's Counter-Terrorism Regime: Violating Human Right", *Berkeley Journal of International Law* 25, pp. 203-227.
20. Ilieva, Jana and Aleksandar Dashtevski and Filip Kokotovic (2018). "Economic Sanctions in International Law", *UTMS Journal of Economics* 9, pp. 201-211.
21. Luban, David (2004), "A Theory of Crimes Against Humanity", *Yale Law Journal* 16, pp. 85-167.
22. Mousavi and Jokar, US Unilateral Sanctions against Iran (2014), *Public Law Research*, pp. 150-173 (In Persian).
23. Reinisch, August (2001). «Developing Human Rights and Humanitarian Law Accountability of the Security Council for the Imposition of Economic Sanctions», *American Journal of International Law* 95, pp. 851-53.
24. Zakerhossein Mohammad Hadi (2018), Thematic Prosecution Doctrine as a Factor in the Gravity Assessment at the International Criminal Court, 48 *Criminal Law and Criminology Studies*, pp. 85-106 (In Persian).
25. Zamani, Ghasem and Shahbazi, Aramesh (2017), Unilateral Sanctions against Iran in the context of International Criminal Law: Crime against Humanity?, 4 *The Journal of Criminal Law and Criminology Research*, pp. 87-106 (In Persian).

C) Cases

26. ECCC, 26 July 2010, Duch case, Judgement.
27. ICC Kaul, 31 March 2010. Kenya Situation, Dissenting Opinion of Judge Hans-Peter Kaul.
28. ICC, 1 March 2012, Hussein, Decision on the Prosecutors application under article 58 related to Abdel Raheem Hussein.
29. ICC, 10 February 2006, Lubanga case.
30. ICC, 14 March 2012, Lubanga case, Judgment pursuant to Article 74 of the Statute.
31. ICC, 15 June 2009, Gombo case, Decision on the Confirmation of Charges.
32. ICC, 18 October 2013, Kenyatta case, Decision on Defense Request for Conditional Excusal from Continuous Presence at Trial.
33. ICC, 23 January 2012, Kenyatta case, Decision on the Confirmation of Charges Pursuant to Article 61(7)(a) and (b).
34. ICC, 23 January 2012, Muthaura case, Decision on the Confirmations of Charges .
35. ICC, 23 March 2016, Ongwen case, Decision on the Confirmation of Charges.
36. ICC, 29 January 2007, Lubanga case, Decision on the Confirmation of Charges.
37. ICC, 30 September 2008, Katanga case, Decision on the Confirmation of the Charges.
38. ICC, 4 January 2017, Ntaganda case, Second Decision on the Defense's Challenge to the Jurisdiction of the Court in Respect of Counts 6 and 9.
39. ICC, 4 March 2009, Bashir case, Decision on the Prosecutor's Application for a Warrant of Arrest against Al Bashir.
40. ICC, 7 March 2014, Katanga case, Judgment.
41. ICC, 8 July 2005, Ongwen case, Warrant of Arrest for Dominic Ongwen.
42. ICC, OTP, 21 February 2020, Venezuela situation II, Prosecution's provision of an English translation of the Referral submitted by the Government of Venezuela.
43. ICC, OTP, 4 March 2020, Venezuela situation II, Prosecution's Provision of the Supporting Document of the Referral Submitted by the Government of Venezuela.
44. ICJ, 16 July 2018, Iran v. US. (Alleged Violations of the Amity Treaty) Application Instituting Proceedings.
45. ICTR, 13 December 2004, Ntakirutimana case, Judgment.
46. ICTR, 2 September 1998, Akayesu case, Judgment.
47. ICTR, 21 May 1999, Kayishema case.
48. ICTR, 28 November 2007, Nahimana et al. case, Appeals Judgment.
49. ICTY, 12 June 2002, Kunarac case, Appels Judgment.
50. ICTY, 14 January 2000, Kupreskic case, Judgment.
51. ICTY, 2 August 2001, Krstić case.
52. ICTY, 22 March 2006, Stakic case, Judgment.
53. ICTY, 26 February 2001, Kordić case.

54. ICTY, 28 October 2013, Banović case, Sentencing Judgment.
55. ICTY, 3 March 2000, Blaškić case, Judgment.
56. ICTY, 7 May 1997, Tadic case, Opinion and Judgment.

Documents

57. Human Rights Watch (2019), Maximum Pressure: US Economic Sanctions Harm Iranians' Right to Health.
58. Human Rights Watch (6 April 2020). US: Ease Sanctions on Iran in COVID-19 Crisis
59. Katzman Kenneth (18 April 2018), Iran Sanctions, Congressional Research Service.
60. The Washington Post (17 November 2018). Fresh sanctions on Iran are already choking off medicine imports, economists say.
61. UNGA Resolution (2020), Human Rights and Unilateral Coercive Measures.
62. UNHRC (8 November 2018). Civilians caught in sanctions crossfire need Geneva Convention protection, says UN expert.
63. United Nations Diplomatic Conference of Plenipotentiaries on the Establishment of an International Criminal Court (June-July 1998).
64. US Department of State (13 February 2019). Interview With Roxana Saberi of CBS News.
65. US, (2 November 2018). Department of State, Briefing on Iran Sanctions.
66. US, (21 May 2016). Department of State, After the Deal: A New Iran Strategy.
67. US, (23 January 2019). Department of State Interview with Martha MacCallum of Fox News.